

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Újabb adalékok Árva Bethlen Kata fonalas munkáinak ismeretéhez. Árva Bethlen Kata fonalas munkáiról szólva,¹ bizonyosra vettem, hogy Erdélyben, s talán egyebütt is az országban, lappang még, főként református templomokban, vagy magántulajdonban a nagyasszony enemű munkáinak egyike-másika.

Szerencsés véletlen folytán legutóbb a háromszékmegyei Zabola község református templomában bukkant fel egy olyan úrasztali abrosz (l. a képet), melyet kétséget kizáróan Bethlen Kata adományának tekinthetünk.² S bár ezt semmiféle írásos feljegyzés, vagy még csak szájhagyomány sem bizonyítja, Árva Bethlen Kata eddig ismeretes terítőivel összehasonlítva, nyilvánvaló a zabolai úrasztali abrosznak ezekkel való kapcsolata, sőt azonossága. Hitelességének legfontosabb bizonyysága, hogy az *A. B. K.* monogrammm többször is ismétlődik rajta, mint ahogy ezt régebben bemutatott társain is láttuk. A zabolai abroszon is 13 recekocka váltakozik saktáblaszerűen patyolatnégyszögekkel, s a recekockák mintája azonos Árva Bethlen Kata olthévízi, gyulafehérvári és debreceni úrasztali abroszainak mintázatával. Itt is az evangelisták jelképeit hímezték a hálóalapba, középiütt pedig az Agnus Dei, a zászlós bárány foglal helyet. Ezeknek az alakoknak rajza, térbeli elhelyezése pontosan egyezik az ismert három abroszon látottakkal, s itt is két recekockán látjuk Máté, négyen Márk, kettőn Lukács és négyen János evangélista jelképeit. Ez az elosztás azonos az olthévízi abroszéval, s kétségtelen, hogy valamikor ugyanilyen lehetett ép állapotában a debreceni abrosz is. Még az olyan apró, de jellemző egyezések sem hiányoznak, mint aminő Lukács evangélista nevének magyaros írásmódja: *S LUKACS*. Szent János evangélista címerképéből pedig, mint a debreceni terítőn, itt is hiányzik az *A. B. K.* monogrammm. A zabolai abrosz szegélycsipkéje azonos a debreceni abroszéval: itt is ugyanazokat a mértánias elemeket látjuk a recealapba hímezve. A recekivarrások technikája, s a technikák mintabeli megoszlása is azonos a régebben bemutatott terítőkével.³ Az öltésmód itt is alkalmazkodik a kétféle színű fonalhoz, mint a többi terítőn, s mint ahogy Európa-szerte, s a mi úri és népi rececsipkéinken is szokásos.

Színezés tekintetében a zabolai abrosz a debrecenihez áll legközelebb: a receháló-alap lilásvörös selyemből készült, a díszítményeknek pedig a képen sötétnek látszó részei aranybarna (dohányszínű), a világosak fehér selyemzállal varrottak.

Mint hogy a három ismert úrasztali abrosz mindenikéhez egy keszkenő is tartozik, s ezek azonos mintájúak, önmagától adódik az a feltevés, hogy a zabolai terítő is egy készletnek része, vagyis hogy itt is tartozott hozzá egy kisebb, kenyér- vagy pohárborító kendőcske. Ilyennek azonban Zabolán semmi nyoma, s alig hihető, hogy elkallódott volna, hiszen sokkal régebbi terítők itt épségben fennmaradtak.⁴

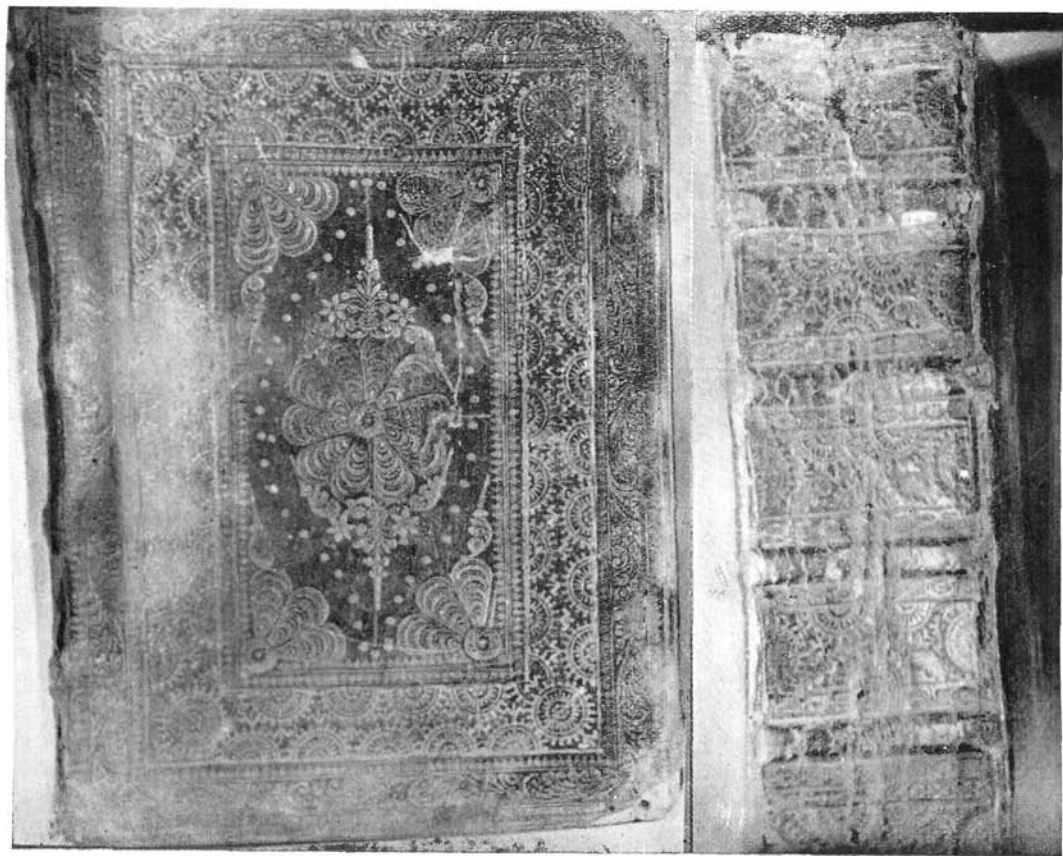
Hogy Árva Bethlen Kata recés abrossza hogyan, s mikor kerülhetett a zabolai egyház tulajdonába, erre nézve, sajnos semmit sem tudunk. Való-

¹ EM. XLV, 118. kk.

² E terítőt Iajtha László fedezte fel 1941 nyarán székelyföldi népzenei gyűjtőútja során.

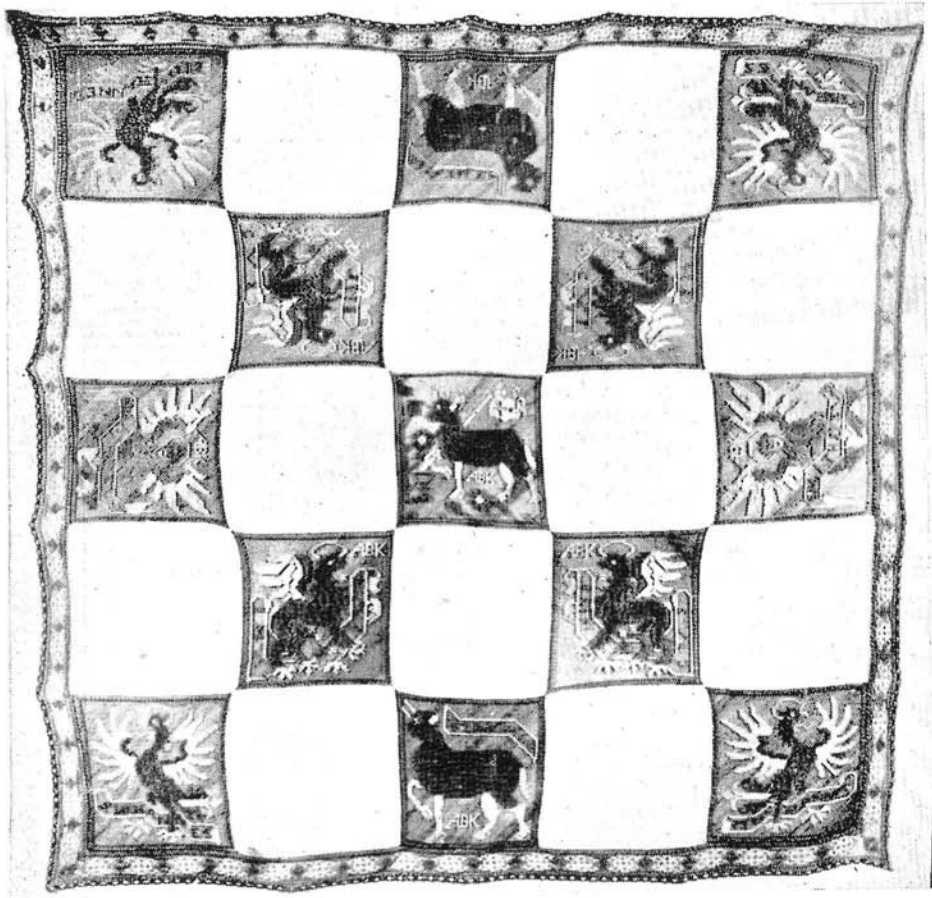
³ Vö. i. h. 130. 1. és 2, 3 és 6. ábra.

⁴ A zabolai református egyház többi, sok szempontból érdekes terítőjéről más alkalommal szölok.

Legyeződíszes könyvkötés Szenci Kertész Ábrahám műhelyéből 1667-ből.

— Székely Nemzeti Múzeum —

A zabolai református egyház Árva Bethlen Kata-féle terítője.

színi, hogy a patróna már „árvasága“ idején adományozta, mert hiszen korábbi adományain csupán a B. K. betűk szerepelnek. Lehetséges, hogy valamelyik rokona kérésére szánta kegyes adományát a kis székelyföldi eklézsiának. A zabolai egyházközségnek már valamivel korábban is voltak ilyen természetű kapcsolatai a gróf Bethlen-családdal: az egyház egy régi kéziratos jegyzőkönyvében azt olvassuk, hogy az 1706-ban fiatalon elhunyt „Gr. Bethlen Mihály Ur, Zabola Eklának patronussa“ volt. Az ő felesége, Vaji Erzsébet ajándékozta meg 1700-ban ezt az egyházat egy igen szép hímzésű terítővel, s így nem lehetetlen, hogy éppen az ő révén később Bethlen Kata terítője is odakerült.

Még néhány, Bethlen Kata varrójáról szóló okleveles adatot is szeretnék ez alkalommal bemutatni.⁵ Rokonaihoz írt leveleiben, Bethlen Kata többször panaszodik varróinasaira,⁶ de úgy látszik, hogy már jó néhány évvel korábban is sok bosszúságot okozott neki egy tőle elszökött varróinasa, akit a tanuvallomásokból következtethetőleg, édesanyja házából vett magához, s akit később perbe is fogott. E per két tanuvallomási jegyzőkönyvének idetartozó részeit az alábbiakban közlöm:⁷

Gróf Teleki József, 1724. november 28-án vallattat Varro Márton udvari varró ügyében. A vallató kérdések ezek:

„Tudgjae a Tanu nyilván és bizonyosan, vagy hallotae, hogj Varro Márton, nehai Haller Istvánné, nehai Nagj Borbara Asszony maga vette volna bé a varro mesterségre mint hévizi jobbágyát, es hogy a nehai Asszonynak ős örökös Hevizi Jobbagya lett volna.“

„Tudgyae hogy most hol vagyon? Ki földin? es ki protekciója alatt...“

E kérdésekre adott feleletekből a következő tanuvallomás-részleteket jegyeztem ki:

Szekelly György, BethlenFarkas 23 éves újfalusi jobbágya így vall: „Tudom nyilván es bizonyosan hogj a keresbéli Varro Márton, a mlgs Asszony Nehai Haller Istvánné Nehai Nagj Borbara Asszony udvaraban lakot, Varro Inasságon, a kiis ngj gondolom hogj Hevizi Joszágából valo volt, de most hol, ki földin es keze alatt légyen, nem tudom.“

Csuk István, gr. Bethlen Imre 25 éves alsórákosi jobbágya így vall: „... Tudom nyilván es bizonyosan hogj a mlgs Asszony Nehai Haller Istvanne Nagj Borbara Asszony maga vette bé Varro mesterségre a kérdésben forgo Varro Márton a kiis azután osztán mesterségiről hivattatott Varro Martonnak, az Apja ngj gondolom hogj Also Rákoson holt meg de hogj hova valo Jobbagya volt a Nehai Asszonynak én aszt bizonyosan nem tudom, hanem abban az időben mint hogj enis abban az udvarban laktam hallottam masoktól hogj Hevizi Jobbagya volt a meg említett Nehai Asszonynak, el bujdosván osztán tsak hamar megirt Varro Marton onnan hová ment es ki földire én nem tudom s nem hallottam.“

Kadar György, gr. Bethlen Ádám 30 éves keresdi jobágya így vall: „Tudom nyilván es bizonyosan hogj Varro Márton a Nagj Asszony Nehai Haller Istvanne Nagj Borbara asszony vitette bé a maga Rakosi Udvaraban varro mesterségre, az honnanis el bujdosván, annakutánna láttam az Asszonynál Báró Josika Imrehné Asszonynál öngnál, a mikoris reménkedett en nékem, hogj valami modon meg ne modgjam, hogj ott láttam, de eo abbanis

⁵ Ezekre az adatokra Kelemen Lajos, múzeumi és levéltári főigazgató úr volt szíves figyelmemet felhívni és őket közlésre átengedni; ezért neki ezúton is köszönetet mondom.

⁶ I. h. 122. l.

⁷ Mindkét jegyzőkönyv az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában a branyicskai báró Josika-család hitbizományi levéltárának még rendezetlen részében van.

bizonyos nem levén onnanis el ment, de hová es ki keze alá nem tudom, ennek penig lehet circiter 5 esztendeje hogj láttam, hallottam asztis bizonyoson, hogj Hevizi Jobbagya volt a meg irt Nehai Mlgs Asszszonynak.“

Szabo István, gr. Bethlen Ádám 25 éves keresdi jobbagya így vall: „Tudom nyilván es bizonyoson, hogj az utrumban fel tett Varro Márton a Mlgs Asszszony Nehai Haller Istvánné Nagj Borbara Asszszony udvaraban lakott varro mesterségen es ugjis tartották benn az udvarban mint Jobbagjot, de Hevizi volte vagj penig más Jozságbol valo nem tudom, kerdettem ugjan én tölle hogj hova valo eo azt mondotta hogj koldus fia, asztis hallottam, nem tudom tölle Varro Mártontól vagj mástól hogj Also Rákosi lött volna, ad 2dum. Egj alkalmatossággal ei bujdosván az udvarbol azon Varro Márton tudom hogj vissza hozták vala, de azutan ujjolag el bujdosván most hol lakik en nem tudom s hirit sem hallottam.“

Veres Pál, gr. Teleki József 24 éves jobbagya így vall: „En akkor ott voltam Also Rakoson es ott is laktam mikor a keresben forgo Varro Martont az Asszszony Nehai Haller Istvanne Nagj Borbara Asszszony a maga udvaraban bé vette varro mesterségre, azt már bizonyoson nem tudom hogj hová valo Jobbagj lött legjen hanem hallottam másoktól hogj Hevizi volt...“

Gróf Teleki Józsefné Bethlen Kata vallatit Kolozsvárt, 1726. december 16. — A vallató kérdések im ezek:

„1mo Tudgjae a Tanu nyilván es bizonyoson, hogj Varro Márton kiis az Asszszonyt Josika Imrehne Asszszonyomót varro mestersegevel szolgálta, hány esztendeig szolgálta.“ — „2do Mi okra nézve hatta el az Asszszonyt Josika Imrene Asszszonyomót es hallottade szájából hogj azt mondotta volna, hogj én tovább nem szolgálhatok mert az én Asszszonyom Teleki Joseff Uramhoz ment es it engemet meg esmérnek.“ — „3tio Hat azt tudode de presenti hol lakik, mindezekben amit tud a Tanu igaz hiti szerint mondgja meg cum circumstantiis congruentibus.“

A tanuvallomásokból a következő részleteket közlöm:

Özv. Báró Jósika Imréné Bánffy Zsuzsánna vallomása: „...En a keresben forgo Varro Mártont szabad embernek gondoltam lenni, egj alkalmatossággal a Mlgs Ur Teleki Joseff Uram ide Kolozsvarra be jöven, egj szolgáljával tanálkozott az Urnak Varro Márton s az Ur szolgálja meg ismerte ötöt, es ennekem tudom hogj ezt mondotta, én innen el megyek, mivel én még Varro Inas koromba szöktem el a Nagj Asszszonytól, én arra azt mondam ne felly mert esztendeig ki nem adlak, jo kép iro vala, a Lonai házakat is eo ezifrázta vala meg, egj alkalmatossággal csak él szökek, de most hol lakik nem tudom.“

Ebesfalvi Bátki Mihály, báró Bánffy Zsuzsanna szolgálja vallja: „Vagjon negj esztendeje hogj az Asszszonyt az Nehai Urral eo Ngaval edgjütt szolgáltam, de én Varro Márton nevü varraját az Asszszonynak nem esmertem hanem annak hirt hallottam a ki az Lonai Hazakot meg festette volt, esmertem ugjan egj varrot, de azt Jánosnak hitták, a kiis az Asszszony eo Ngat mint egj mas fél esztendeig szolgálta, lehet annak penig circ. két esztendeje hogj innen az Asszszony eo Ngatol el ment, de mi okra való nézve en azt nem tudom...“

Bágyoni Vass István, báró Bánffy Zsuzsánna 35 éves szolgálja vallja: „En mikor az Asszszonyhoz mentem azon keresben forgo Varro Mártont ot találtam, de mennyi ideig lakot bizonyoson nem tudom. ad 2dum Hallottam magatol Varro Mártontól hogj ezt mondotta, én tovább it nem lakhatom mivel felek hogj fél kérenek feltiben elis szökek, a kocsis társam kardgjátis el vivé, igen jo hegedüs is vala de most hol lakik en nem tudom.“

Szabo János, Bánffy Zsuzsanna 16 éves jobbagya, ki gróf Székely Ádám

házában lakik, vallja: „...azon kérdésben forgo Varro Martont esmertem ugj tudom circ. esztendeig lakot az Asszonynál eo Ngranal, el szökese utan ugj hallottam, más ember Jobbagja volt, Jo hegedüs volt, de most hoí lakik nem tudom tudom hogj lakot más Varro Janos nevü ember az Asszonynal, és most lakik Szászváros mellett levő vendeg fogadonál, de az Udvarhelyszéki szabad ember volt, s annak mondotta magát.“

Nem véve tekintetben egyéb művelődéstörténeti vonatkozásait, e perbeli adalékok bennünket elsősorban azért érdekelnek, mert kiderült belőlük, hogy Bethlen Kata szolgálatában már 1724 előtt „varró“ állott, s ez kétségtelenül utasítása szerint, himezhetett is. Sajnálatunkra, nem bukkantak elő annak a bizonyára kiváló művészi érzékkel rendelkező „varrónak“ hímzés-zésművei, aki még a freskófestéshez és zenéhez is értett.

Végül itt említem meg, hogy a Bethlen Kata fogarasi szószeéktakaróján látható középdísz⁸: a Teleki József és Bethlen Kata angyallal egybefogott címerképe egyike az akkortájt Erdélyben szokásos házassági címereknek. Gróf Bethlen Elek és gróf Pekry Katalin 1721-ből való házassági címere is ilyen: a két házastárs címerét puttófej és címersallangok fogják össze.⁹ Véleményem szerint az, hogy a fogarasi terítőt is házassági címer díszíti, szintén azt bizonyítja, hogy menyasszonyi szoknyából készült, s bizonyára a házasságkötés emlékére adományoztatott az egyháznak.

Palotay Gertrud

Kaptál piros csizmát? Szabó T. Attila szerint a régi városi piros csizma emlékét tartotta fenn ez a gyermeki csúfolkodó kérdés (EM. 1942:138); szerintem azonban ezzel a megállapítással nem zárult le ennek az érdekes csúfolódásnak a magyarázata. Gyermekkoromban (25–30 éve) Dunaszentgyörgyön (Tolna megye) és Kispesten többször hallottam én is ezt a csúfolódást. „Miért nem csináltatsz magadnak piros nadrágot?“ vagy: „Kaptál a tanító úrtól piros ruhát?“ — kérdezték egymástól csúfolkodva. „Kaphatsz apádtól piros nadrágot esörgöspikával!“ — kiabálta vissza egy alkalommal egyik fiú a másiknak, ezzel akarván jelezni az árulkodás hiábavalóságát. Egyik asszonyismerősöm említette, hogy a napokban féléves kis fiának piros nadrágocskát vásárolva, arra gondolt, hogy kisfia még beszélni sem tud, nemhogy árulkodni, s így szólt: „Jaj, de korán kap a kis Frici piros nadrágot!“ — Szabó T. Attila magyarázatának olvasásakor emlékeim és kérdezősködéseim nyomán arra gondoltam, hogy ebben a csúfolódásban a hangsúly nem a ruhán, vagy a csizmán van, hanem a feltűnő színű viseleten. Az árulkodással feltűnni vágyó személyt gúnyolja ez a kérdés azzal, hogy olyan ruhadarab viselhetőségének jutalmával bíztatja, amely méltó a feltűnési viselkedésnek tulajdonított árulkodó ténykedéséhez. — Kérdezősködéseim során balatonkenesei, balatonbozsoki (Veszprém megye), komáromi és körmöcbányai, tehát az ország igen különböző részeiről való munkások gyermekkori emlék és ma is élő szólás gyanánt említették ezt a csúfolódó kérdést „Kaptál piros nadrágot?“ formában. Magyarázni nem tudták, hogy miért mondták, vagy miért használják így ezt a kérdést, csak éppen annyit tudtak róla, hogy ezzel csúfolják még ma is az árulkodót.

Dömötör Sándor

⁸ I. h. 11. á.

⁹ Közli: Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Budapest, 1927. 432. l.